

Zlatni križ krbavskih biskupa.

Dr. Dragutin Kniewald.

U Bribiru se Vinodolskom čuva križ u obliku pacifikala. Križ je zajedno sa stalkom visok 33 cm. Sam je križ znatno stariji od stalka.

Jezgra je križa drvena. Okovana je željezom i presvučena zlatnim¹ pločicama. Križ je visok 215, a širok 176 mm. Sastoji se od dvije duže i dvije kraće stranice. Vertikalne su stranice duže, a horizontalne su kraće. Obje su vertikalne stranice jednako duge, tako, da je to *crux immissa*, ali se ne može smatrati »latinskim« križem, koji imade donju vertikalnu stranicu dužu od gornje. Vertikalne su stranice na vanjskom rubu široke 51, a horizontalne 46 mm, te se prema sredini laganim zavojem sužuju.

S prave je strane u sredini križa kvadratna pločica s velikim okruglim kamenom (pastom), sličnim tamnom karneolu (u promjeru 45 mm.). Na uglovima su četvorine smještene 4 probušna koralna zrna. Na vršku je svake stranice po jedan ovalni prozirni u sredini crveni kristal. Po visinskoj osi imade kao neku cjevčicu, koja se i na slici jasno vidi. Sredina je svake strane na oba ruba izbočena prema vani i optočena s dva kristala, odnosno koralna. Po vanjskom je rubu čitav križ optočen finim žičanim filigranom. U svakom je bijelo-crvenom kristalu već spomenuta vertikalna cjevčica, vjerojatno shranište za relikvije.

Naleda se križa sastoji, kao i prava strana, od pet pločica. Četiri od njih sačinjavaju stranice križa, a peta je kvadratna i čini sredinu križa. Srednja je pločica 50 × 50 mm velika. Vanjski joj je rub valovito izrezuckan u lukovima. Iznutra je drugi okvir, koji se sastoji od graviranih točkica, koje sačinjavaju lagano zaobljene crte, a u

¹ Kukuljević (Natpisi, br. 50. str. 13.) misli, da je križ od dobro pozlaćenoga srebra. Međutim se čini, da su pločice, od kojih je sastavljen križ, zlatne. Da su pločice od srebra, moralo bi se srebro vidjeti na donjoj pločici naleđa, koja je jako oštećena i koja sigurno nije bila pozlačivana u onom obliku, kakva je sada. Jer ni jedan zlatar ne bi bio toliko nevješt tome poslu, da bi pločice onako grubo vezao običnom žicom, kako to vidimo n. pr. na srednjoj pločici. I da je križ došao u ruke zlataru, taj bi bio ovaj grubo posao nevještih ruku ispravio. A pločica je na oštećenom rubu jasno zlatna. Ne preostaje dakle drugo nego predmijevati, da je cijeli križ sastavljen od zlatnih pločica.

kutovima, koji su prošireni, sačinjavaju kružnice. U sredini je Janje s nimbusom i križem kao vexillum. Ostale su pločice posve jednake, barem su bile jednake izradene, ali su onda vertikalne ostavljene onakve, kakve su bile izradene, dok su horizontalne skraćene, tako da im se ne vidi ni čitav natpis u posljednim recima, dok je na vertikalnim pločicama još oveliki prazan prostor između posljednih redaka natpisa i srednje pločice. Na vrhu svake pločice vidimo osmerodjelnu rozetu, koja imade u sredini osmerokutnu zvijezdu. Rozeta ima promjer od 30 mm. Sve su pločice obrubljene izbijanim nizom jajolikih zrnaca. Na mjestima, gdje se na pravoj strani nalaze fasete za kristale, na vanjskom rubu pločica, imade i naličje male izbočine, ali bez tih faseti i bez kristala. Na svim se stranicama nalazi natpis u zrcalnom pismu:

† ISTE CRUC
IS FECIT M
ILONIGI A
D HOREM SC
E MARIE RE
LIQ E S VIIT
SCE IARIE

Na desnoj horizontalnoj stranici (računajući sa strane onoga, koji čita) oštećen je 6. redak, a 7. uopće nema, dok je na lijevoj stranici 6. redak čitav, ali 7. nema. Tako sam prepisao ovaj natpis pred tri godine. Tako ga je čitao i dr. Barada, kad smo zajedno, u društvu s drom Gušićem i prof. M. Gušić, njegovom suprugom, o Uskrsu 1934. proučavali taj križ.

Kukuljević čita ovaj natpis ovako: † ISTE CRUCIS FECIT MILONIE IN ONOREM SCTE MARIE RELIQIE SVNT SCE MARIE. Međutim se sasvim jasno čita MILONIGI, a ne MILONIE, zatim AD HOREM SCE, a ne IN ONOREM SCTE, isto tako RELIQ(I)E S VIIT SCE IARIE, a ne RELIQIE SVNT SCE MARIE.

Dr. Barada spaja ova slova sasvim pravilno ovako: Iste crucis fecit Milonigi ad honorem scte Marie reliqie s Viti sce Iarie. Križ je dakle sačinio domaći majstor, Milonić (ili Milumić, možda Milonek), na čast bl. Djevice Marije. Urešen je bio križ moćima svetoga Vida i svete Iarije. Po konstataciji dra Barade slova su kapitalna s primjesom unciale, a zapažaju se i tragovi gotice, tako na pr. u slovu A. Prema tomu natpis odaje početak formiranja gotice, to će reći svršetak XII. ili početak XIII v.

Do istog datiranja dolazimo promatrajući sam križ, njegov oblik i ukras. Do u XIII. v. su se uvijek mnogo izradivali zlatni križevi. Bili su to ponajčešće relikviji i križevi za ophode. Ali u kasnom se srednjem vijeku zlatni križevi veoma rijetko spominju u inventarima. Naročita je posebnost križeva predromaničkog doba, da se njihove stranice prema kraju obično proširuju na onaj način, kako to vidimo upravo kod ovog bibrirskog križa. Kod romaničkih

se križeva doskora sasvim gubi ova posebnost. Na njezino mjesto stupa neki završetak u obliku četvorine ili trapeza. I gotika zadržaje ove završetke, ali ih izrađuje na svoj naročiti način. Do u XI. se vijek redovito ukrašivalo križeve dragim kamenjem i biserjem. I kasnije se još nalazi drago kamenje i perle na križevima, ali to nije više značajni ukras križeva, kako je to bilo do u XI. vijek. U kasnom srednjem vijeku sve više nestaje dragog kamenja s križeva, pa i bogatije urešeni križevi nemaju dragog kamenja. Filigranom su se najprije ispunjali rubovi faseta, kojima je bilo vezano drago kamenje, ali kasnije, pod kraj X. i u XI. vijeku nastupa filigran i kao samostalni ukras. Pod utjecajem gotike sve se više gubi filigran kao ukras križeva. U romaničkom se doba graviranjem i cizeliranjem ukrašivalo osobito naličje križa. Izbijanje se u većoj mjeri upotrebljavalo tek kasnije. Janje se obično izradilo na naličju, u sredini, gdje se sastaju sve stranice križa. Upravo, kao i na ovom križu.² Sudeći dakle po materijalu, iz kojega je izrađen križ, nego i naročito po njegovu obliku i ukrasu, valja ovaj križ datirati najkasnije u prve početke gotike kod nas. U slovima, a možda i u izradbi Janjeta, opaža se već pomalo utjecaj gotike. Ali oblik je križa predromanički, dok je način ukrašivanja sigurno predgotički. Ne ćemo pogriješiti ako ovo miješanje raznolikih utjecaja datiramo s prijelazom iz XII. u XIII. v. Kako se to obično dešava u sličnim slučajevima, osnovni je oblik ostao povezan s tradicionalnom, starijom formom, a noviji se utjecaji ispoljuju na sporednim stvarima, na ukrasu, obliku slova i slično. Tko isporodi ovaj bribirski križ s našim današnjim križevima, ili na pr. s bribirskim srebrnim Processionale, vidjet će odmah osnovnu razliku. Ta se sastoji u tomu, da se sve stranice križa proširuju prema vani laganim zavojem. To je onaj isti oblik križa, koji se očituje na pr. na križu cara Justina I. (VI. v.) u Vatikanu. Prava je strana bogato optočena draguljima, a u sredini se naleda nalazi i tu Janje s križem, upravo kao i na bribirskom križu. Bit će, da je ovaj Justinov križ služio kao križ za blagoslov, poput onoga, što ga u desnoj ruci drži Maximianus na mozaiku u Ravenni.³ Sličan križ vidimo i na tkanini iz Akumina, koja potječe iz V. ili VI. vijeka. Nije to križ s toliko produljenom donjom vertikalnom stranicom, da ona izgleda kao koplje, već imade samo mali dugoliasti ili šiljati držak, kako ga opažamo kod Justinova križa i kod križa na mletačkom ciboriju, također iz VI. v.⁴ Kako je ovaj križ kasnije postavljen na današnji svoj stalak, ne možemo znati, da li je i on na donjem kraju imao kakav držak. No sudeći upravo po okolnosti, da je bio

² Isp. Joseph Braun, *Das christliche Altargerät*, München 1932, 457—492.

³ Isp. Leclercq, *Chasuble*, u *Dictionnaire d'Archéologie et Liturgie*, III./1. Fig. 2717.

⁴ Isp. Leclercq, *Croix et crucifixe*. Ib. III./2, 3113—3116.

postavljen na svoj današnji stalak, koji služi i kao držak, vrlo je vjerojatno, da je i on na svom donjem kraju imao neki držak. Donja je zlatna pločica na svom donjem rubu s lijeve gledaočeve strane jako oštećena, a oštećena je i sama drvena jezgra, vjerojatno upravo toga radi, jer je to mjesto kod držanja ili upotrebe bilo najviše izloženo trenju. Po svemu dakle sudeći ovaj je križ prethodnik današnjeg biskupskog pektoralala, koji je već pod kraj XIII. v. uobičajen, ali još nije bio propisan.⁵ Ovaj je križ bio očito križ, što ga je biskup nosio u desnoj ruci u svrhu blagosiljanja ili znaka svoje časti, upravo, kako to vidimo kod onih dvaju biskupa na rabskom relikvijariju sv. Kristofora.⁶ I oblik je križa veoma sličan, premda je kod jednog biskupa na rabskom relikvijariju crux quadrata, a na drugom oblonga. Ali jedan i drugi biskup drži svoj križ u desnoj ruci i kod onoga, koji imađe crux quadrata, jasno se vidi, da križ imađe produženi uski držak, jer je križ nad rukom čitav. To je sve zajedno opet samo nova potvrda našeg dosadašnjeg datiranja. Ovaj zlatni križ ne može biti stariji od početka XIII. vijeka. On spada vjerojatno među one crkvene dragocjenosti, koje je modruški biskup Krištofor bježeći pred Turcima ponio sa sobom i porazdijelio kaptolima, što ih je osnovao u Bribiru, Novomu, Belgradu i Bakru.

Do nas je taj križ došao u obliku, kako ga donosi naša slika. On počiva na gotičkom stalku, koji veoma slični stalku gotičkih kaleža. Tko zna, da li je taj stalak bio izrađen upravo za taj križ, ili je možda pripadao jednom kaležu, pa je od tog kaleža bila odijeljena čaša a na preostali je stalak pričvršćen sam križ?

Stalak je izrazito gotički, na podnožju šesterolist, s višestrukom profilacijom; onda se u šesterostranom visokom čunju uzdiže prama gore. Na vrhu je čunja gotički pritisnuti čvor, koji imađe i gore i dolje široki šesterostrani prstenak. Donjim se prstenkom prilagoduje vrhu čunja, a gornjim se veže uz dno križa, koje je pričvršćeno na nj. Podnožna je ploča široka 111, a visoka 16 mm. Na tom se vertikalnom rubu vidi 5 horizontalnih profilacija, a po sredini teku tri reda valovito graviranih crta. Stalak se naglo uzdiže u 6 trakova, od kojih je svaki gore širok 10 mm. Prsten je visok 10 mm, a čvor je širok 60 mm. Na čvoru se zapažaju rudimentarni čepovi i gore kao neka reminiscencija čvora, raščlanjenog vertikalno kao dinja.

Na ploči podnožja čitamo natpis, porazdijeljen u šest lukova, koji sačinjavaju podnožnu ploču. Natpis je pisan glagolicom,⁷ te glasi po čitanju prof. dra Ivšića i dra Barade:

⁵ Isp. Joseph Braun, Liturgisches Handlexikon, Freiburg 1924, 53.

⁶ Isp. Dr. D. Kniewald, Relikvijarij sv. Kristofora, Bogosl. Smotra 1930, 260—264.

⁷ Kukuljević (Natpisi, br. 50, str. 14) čita: Jurko Andričić.

Č. U. P. A. (t. j. 1491.)
 BĚŠE VA
 TO VRĚME
 E(?)RKO ANDRII
 ČIČ KAŠ
 TALD

Uzmemo li, da je stalak rađen upravo za ovaj križ, tada ovaj natpis sigurno označuje doba, kad je križ postavljen na ovaj stalak i kad je izrađen i sam stalak. Postoji ipak i ta mogućnost, da je stalak postojao već od prije, kao stalak kaleža, pa bi se u tom slučaju ovaj natpis mogao odnositi i na vrijeme, kad je bio izrađen kalež, kao i na vrijeme, kad je bi okriž postavljen na ovaj stalak. Vjerojatnijim mi se čini, da nam ovaj natpis označuje vrijeme, kad je križ postavljen na stalak. Bilo je to, prema natpisu, 1491. A 1493. dolazi biskup modruški Kristofor u Novi, bježeći pred Turcima. Sa sobom je ponio i crkveno blago, koje je porazdijelio po kaptolima u Vinodolu, gdje se sklonuše bivši kanonici s Modruša.

I podnožje je veoma trošno, a još više sam križ. Na pravoj je strani na mjesto nekadašnjih kristala naknadno umetnuto šest probušenih koralnih zrnaca. Filigran je oštećen i na mjestima rastrgan. Križ je sav raskliman. Zlatne su pločice na pravoj strani pribijene običnim čavličima, a na naleđu je srednja pločica na tri mjesta s lijeve strane probušena i povezana običnom željeznom žicom. Slova su na naleđu reljefna, isto tako i izradba Janjeta i rozeta. Ali i natpis se i Janje pravilno vide samo tako, da se pred njih stavi zrcalo, pa se onda u zrcalu čita. Sve su 4 pločice s natpisom posve jednake, samo su one dvije, koje su sa strane, skraćene ispod natpisa, kako je već rečeno gore. Očito je, da je majstor radio sve četiri stranice po jednom kalupu, svakako drvenom, na kome je izrezao natpis i čitav ukras, pa i Janje za srednju pločicu. Tada je položio na taj kalup pločicu i fagano po njoj udarao drvenim batićem, te je pločica tako poprimila sve ono, što je bilo na kalupu. Kako se sad desilo, da je izbočena, dakle prava strana, okrenuta naopako, te se natpis može čitati samo u zrcalu, nije sigurno. Da li je zlatar, koji je izbijao te pločice, pogrešno urezao u drvo, ili je htio da tako ispadne? Teško je to danas sa svom sigurnošću reći. Jedno je sigurno: kad bi se pločice naleđa skinule i okrenule, ostavljajući ih uostalom na istom mjestu, mogao bi se natpis čitati kao i svaki drugi natpis, ali ne bi bio izbočen, nego udubljen, a udubljeni bi bili i svi uresi, koji su sada izbočeni. Isto bi se tako mogla okrenuti i srednja pločica s Janjetom, tako, da bi glava bila na lijevoj strani (sada je na desnoj), ali bi Janje bilo udubljeno, a ne u reljefu, kao sada. Izgledalo bi kao kalup za lijevanje reljefa. Meni se čini vjerojatnijim, da je po srijedi pogrešna kalkulacija majstorova, koji je pogrešno izdjelao drveni kalup. Pogreška bi bila u tomu, što je izrezivao slova naopako, s desna na lijevo, mjesto

jednostavno s lijeva na desno. Pogrešku u poslu odaje i riječ: VIII, koju je Kukuljević čitao: SVNT spajajući s predašnjim S. Međutim N dolazi već u riječi MILONIGI pa se I I nikako ne može čitati kao N, nego VIII. Spajajući tu riječ s predašnjima dobivamo RELIQIE - S - VITI, pa valja da pretpostavimo, da je majstor pogriješio i umjesto VITI - urezao u drvo: VIII. To se češće znade desiti.

Treba još napomenuti i legendu, koja i danas još živi u tamošnjem narodu. Pričaju, da su Talijani, valjda Mlečici, jednom provalili skroz do Bribira i tamo opljačkali crkvu i ponijeli sa sobom ovaj križ. Ne znam iz kojeg razloga, da li možda zbog potjere s naše strane, bacili su Talijani križ iz lađe, u koju su se na povratku ukrcali. Križ da je ostao plivati. Crikvenički su ga Pavlini podigli iz mora, prepoznali i vratili Bribiru. U spomen toga događaja ide iz Bribira i danas još procesija u Crikvenicu uoči Velike Gospe, a u procesiji svećenik, koji vodi procesiju, nosi cijelim putem ovaj križ.

Po svemu sudeći jedva se još može razložito dvoumiti o provenijenciji ovoga križa. To je bio križ jednog k r b a v s k o g biskupa. Krbavska je biskupija nastala 1185., kad je od jednog dijela nadbiskupije splitske osnovana na Udbini biskupija krbavska. Prvi joj je biskup bio Matej, mladi kanonik splitski. On je biskupovao sve do godine 1220. Prema našem datiranju bit će, da je ovaj križ pripadao prvom biskupu krbavskom Mateju. Krbavski su biskupi stolovali u Udbini do 1460., kad je Papa Pio II. odredio da se zbog pogibli od Turaka imaju preseliti u Modruš. Poslije velike turske pobjede kod Udbine 1493. porušiše Turci i Modruš. Biskup je modruški Kristofor prije toga pobjegao sa svojim klerom i crkvenim dragocjenostima u Vinodol, te je umro u Novomu, gdje je i sahranjen u crkvi. sv. Filipa i Jakoba.⁸ Među crkvenim se dragocjenostima nalazio i ovaj križ, što je nekada pripadao biskupu krbavskom. Kako su biskupi međutim nosili p e c t o r a l e, prestao je ovaj križ biti biskupskim križem, pa je ostao u Bribiru, gdje se i danas čuva. Bilo bi veoma poželjno, kad bi se ovaj križ, koji predstavlja jedan od najdragocjenijih predmeta naše crkvene starine u gornjim našim krajevima, predao jednom vještom zlataru, da ga pod stručnim nadzorom oprezno i pomno popravi.⁹

⁸ Isp. Manojlo Sladović, Povjesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske, Trst 1856, 133—144.

⁹ Upravo za revizije sloga prikazan je u Obzoru 17. XI. 1934. pregled fotografskog snimanja, što ga je po Vinodolu vršio jedan zagrebački fotograf, po nalogu prof. Schneidera, a o trošku Jug. Akademije, koja je za to fotografiranje utrošila razmjerno velike svote. O bribirskom »križu s jaganjcem« veli se tu da je pozlaćen — očito po Kukuljeviću. Preuzeto je i netačno Kukuljevićevo čitanje, a i to samo krnje i loše prepisano: »Iste crucis fecit Milonie in onorem Sanctae Mariae«. Uostalom se Kukuljevića ni ne spominje. Glagolski bi natpis glasio: »biješe ou to vrieme Jurko Andričić Kaštalač 14-gi«. »Jurko« je prema Kukuljeviću, a kako je došlo do onoga: »14-gi« sasvim je nerazumljivo.